

due to his scientific publications about French agriculture. His interest in the library work as well as the thematic structure of his personal book collection is proved to be closely connected with scientific interests and socio-political activities of the scientist. The tracing of provenance of the books in the personal collection of historian are an interesting and necessary element of given article, which allow further retrieval of documents from Ivan Luchytskyi library in different stacks of Ukraine.

Keywords: Ivan Luchytskyi, personal library, historical and bibliographic reconstruction.

УДК 004.65:091 (02):929 Лучицкий И. В.

Татьяна Мяскова,

канд. ист. наук, старш. науч. сотрудник
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

**Библиотечная деятельность Ивана Васильевича Лучицкого
и историческая судьба его личной библиотеки**

Статья посвящена ученому-историку, известному благодаря своим научным исследованиям сельского хозяйства Франции, Ивану Васильевичу Лучицкому. В данной работе доказано, что увлечение библиотечной работой, а также формирование личного книжного собрания ученого, было тесно связано с его научными интересами и общественно-политической деятельностью. Интересным и нужным элементом исследования являются провенансы на книгах из личного собрания ученого, которые дают возможность дальнейшего поиска документов из библиотеки в различных книгохранилищах Украины.

Ключевые слова: Иван Васильевич Лучицкий, личная библиотека, историко-книговедческая реконструкция.

УДК 94[(71)+(=161.2)]"1918–1939"(093)

Олеся Дзира,

аспірантка, мол. наук. співробітник
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ КАНАДИ
(1918–1939 рр.)**

У статті зібрано і класифіковано сукупність джерел з політичної, суспільної, економічної, духовної, побутової сфер життя та діяльності українців у діаспорі Канади в міжвоєнний період. Визначено інформаційний потенціал та значущість представлених в джерелах фактів для дослідників.

Ключові слова: джерельна база дослідження, архівні і опубліковані документи, історія української діаспори Канади, друга хвиля еміграції українців.

Поза Україною, за різними підрахунками, проживає близько 20 млн осіб українського походження, їх кількість у Канаді становить більше одного мільйона і є високим відсотком від загальної чисельності населення держави загалом. Українська діаспора в Канаді друга за чисельністю після Росії та продовжує збільшуватись, тому дослідження її історії залишається актуальним. Хронологічні рамки роботи охоплюють 1918–1939 рр. і відповідають другому етапу еміграції українців до Канади.

Джерельна база з історії української діаспори Канади міжвоєнного періоду представлена великим масивом матеріалів, які необхідно опрацювати і систематизувати. Актуальність теми обумовлюється перш за все наявністю значної кількості неопублікованих архівних джерел, що стосуються історії української діаспори Канади 1918–1939 рр. Також частина вже виданих джерел потребує класифікації й детальнішого дослідження істориками їхньої інформації. Підбір і опис низки джерел з історії всіх етапів української еміграції до Канади були виконані В. Макарком у роботі «Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади» [1]. Частина з опрацьованих ним джерел стосується міжвоєнної імміграції українців у Канаді. Розробленням питання другої хвилі еміграції українців із земель, що були у складі Польщі, займався С. Качараба. У його праці «Еміграція з Західної України (1919–1939)» [2] є

розділ, що стосується переселення саме до Канади і побіжний перелік джерел, що використовувались вченим для вивчення цієї проблематики. Ґрунтовне дослідження з теми: «Імміграція і її місце в соціально-економічному розвитку Канади (1900–1939 рр.)» було проведено О. Сичем [3]. Автор докторської дисертації у першому розділі подав розгорнуту характеристику опрацьованих ним матеріалів по відношенню до всіх переселенців у Канаду у I половині ХХ ст., частина з яких зберігається в канадських архівах і стосується саме української імміграції. Однак у вищезазначених авторів джерела з історії української еміграції до Канади 1918–1939 рр. не були основним об'єктом дослідження, а виконували допоміжну роль.

По-друге, через об'ємність джерельної бази значний масив матеріалів все ще залишається невикористаним, а група питань з цієї проблематики – невисвітленою. Питання архівної україніки в Канаді було досліджене детальніше зокрема такими науковцями, як І. Тюрмено [4] та І. Матяш [5]. Їхні роботи надають можливість бажаючим ознайомитися з описами фондів різноманітних канадських архівів, у яких є в тому числі документи з історії української діаспори Канади у міжвоєнний період.

Мета дослідження: здійснити класифікацію джерел з історії української діаспори в Канаді у міжвоєнний період. Звідси завдання: представити джерела з обраної теми; проаналізувати та охарактеризувати їхню інформативну наповненість і вказати на їхню значущість для дослідження.

Із зазначеної теми існує значний пласт опублікованих та архівних джерел, дані довідкових, періодичних і статистичних видань. Весь спектр матеріалів можна класифікувати на: 1) нормативно-правові акти: законодавчі і підзаконні (конституція, закони, укази президента, декрети, що регулюють процес імміграції; офіційні документи урядових установ – розпорядження, інструкції, постанови, циркуляри про порядок набору, вимоги до іммігрантів; документи громадських організацій та установ – це постанови і резолюції з'їздів, статути); 2) справочинні (звіти міністерств, товариств, циркуляри, накази, розпорядження, програми з'їздів партій чи громадських організацій, офіційне листування); 3) публіцистичні та політичні твори, художня література тощо; 4) преса (офіційна і неофіційна преса, тобто видання наукових та громадських установ, органів державного управління, громадських організацій, політичних партій); 5) статистичні дані; 6) джерела особового походження (спогади; щоденники; приватне листування; особові справи потенційних емігрантів – це кваліфікаційні картки,

анкети, відомості про походження та родинний стан, анкети на виїзд).

Документальну групу джерел представляють акти національного законодавства Канади, Польщі, Румунії, Чехословаччини та СРСР. Першочерговим джерелом для вивчення імміграційної політики Канади є її Конституція 1867 [6], що є базовим джерелом для визначення регулювання міграційних процесів, системи прав, свобод і обов'язків іммігрантів. Нормам Конституції не можуть суперечити закони, підзаконні акти, міжнародні угоди. Джерелом є і документи, видані федеральними (тобто загальнонаціональними) органами. Головним нормативним актом, що регулював імміграційний потік до Канади, став закон, прийнятий парламентом у травні 1910 р., який з незначними доповненнями діяв понад 40 років. Положення вищезгаданого закону (38 стаття) дозволяли членам Ради Міністрів та Генеральному губернатору його доповнювати, уточнювати залежно від економічного, політичного та суспільного становища в державі. Це могли бути кількісні обмеження еміграції або заборони національного характеру тощо. Реалізовувались вони у вигляді розпоряджень департаменту імміграції та колонізації [7].

Визначити статус українців в діаспорі можливо через опрацювання низки опублікованих канадських документів. Наприклад, це «Історія Канади в документах, 1763–1966» [8]. Під редакцією Б. Кордана та Л. Луцкока вийшов збірник документів [9], де зібрано матеріали, що стосуються історії української діаспори. У збірнику опрацьовано і опубліковано 55 документів за 1899–1962 рр. Стенографічні звіти засідань парламенту, уривки з листування й виступів канадських громадських діячів про значення імміграції для країни наведені у «Головних документах в канадській історії», «Історичних документах Канади» та ін. [10]

Публікацією документальних джерел займалися і офіційні державні установи Канади. До цієї групи джерел входять щорічні звіти про імміграцію міністерства імміграції та колонізації, у яких розписано діяльність міністерства за рік [11]. Вони містять демографічні статистичні відомості, характеристику імміграційних процесів, дані про діяльність імміграційних агентів, імміграційну пропаганду тощо. Процес регулювання імміграційними потоками до Канади можна відтворити після ознайомлення з виданням «Канада: парламент. Дебати в Палаті громад» [12].

Джерела, необхідні для дослідження історії української діаспори в Канаді у міжвоєнний період, знаходяться в документальному додатку до п'ятого тому «Студій до історії українців Канади» М. Марунчака [13]. В додаток

входять меморандуми українців до уряду Канади та Великої Британії у справі так званого українського питання в Європі; документи, що стосуються української еміграції за океан 20-х років, листування; чартер та меморандум про згоду Товариства опіки над українськими переселенцями в Канаді імені святого Рафаїла. Також М. Марунчаком у книзі «Нація в боротьбі за своє існування: 1932 і 1933 в Україні і діаспорі» [14] було вміщено документальний додаток у вигляді звернень із періодичних видань, меморандумів, офіційних листів, що закликали уряд і громадськість Канади допомагати українцям в час голодомору 1932–1933 рр., проводити масові віча і протести проти тоталітарного режиму в СРСР.

Окремо слід зазначити про восьмитомний «Літопис українського життя в Канаді» [15] О. Войценко. Міжвоєнному періоду життя української діаспори присвячено 2-й, 3-й, 4-й томи. Літопис написаний у хронологічному порядку на базі статей з періодичного видання «Український голос». Ця робота допомагає знайти потрібні уточнення щодо подій, організацій і постатей, які впливали на становище українців в діаспорі.

Видавались джерела щодо діяльності української еміграції і вітчизняними вченими. Так, 2008 р. виходить збірник «Українська політична еміграція 1919–1945: документи і матеріали» [16], в якому опубліковано декілька документів, що стосуються громадської активності українців у діаспорі Канади. Джерела з історії української діаспори Канади представлені в археографічному збірнику «Пам'ятки» за 2007 р., присвяченому 115-річчю української еміграції до Канади. Тут міститься інформація про імміграційну політику Канади стосовно українців, умови виїзду з України, діяльність громадських організацій [17]. Зокрема, вимоги для виїзду з Польщі розписані в Інструкції у справі еміграції, розробленій Еміграційним управлінням Речі Посполитої від 18 лютого 1928 року. В ній також подаються умови, поставлені для в'їзду в Канаду її урядом, розписано роль і функції корабельних товариств у процесі еміграції. Отже, для дослідження зазначеної тематики варто також залучати польські, радянські, румунські, чехословацькі документи, що проливають світло на можливості виїзду українців з територій, що знаходяться в їх складі.

Джерелом для вивчення діяльності громадських, освітніх та релігійних організацій є протоколи їх з'їздів, статuti тощо. Для прикладу, це статут соціалістичної Організації українських робітників клясократів Канади [18]. Програмні документи ліберального руху українців в Канаді представлені у виданні «Союз українців самостійників: принципи і програма». Статут

Українського національного об'єднання видано у збірнику на честь 50-річчя його заснування [19]. Протоколи, статuti, відозви Української стрілецької громади видані у збірнику «За честь, за славу, за народ!» також на честь 50-річчя з дня заснування товариства [20]. Цінним джерельним матеріалом для дослідження української освіти в діаспорі є статuti інститутів, звіти й резолюції з'їздів їх членів. Наприклад, програми з'їздів членів Інститутів імені М. Грушевського та П. Могили, розклад занять, питання до екзаменів, опис курсів опубліковано у «Ювілейній книзі» з нагоди 25-ліття Інституту імені М. Грушевського [21], що проливають світло на його роботу. Статут Інституту імені П. Могили видано у «Ювілейній книзі 25-ліття Інституту ім. Петра Могили в Саскатуні» [22]. Статут Української національної ради, інших культурних організацій при Українському народному домі, відозви, звіти Українського червоного хреста в Канаді розміщено в «Пропагандній книзі Українського народного дому у Вінніпегу» [23].

Отже, документальна база дослідження значна та різноманітна і представлена низкою актових та справочинних джерел, які видавались як канадськими органами державної влади, так діаспорними і українськими вченими. Вона включає основні закони Канади, Польщі, Румунії, Чехословаччини, СРСР, розпорядження урядів, організаційні документи громадських організацій, які дають змогу простежити за канадською імміграційною політикою і напрямками діяльності громадських об'єднань.

Не всі документальні джерела з теми є опублікованими на сьогодні. Так, джерела з історії української діаспори Канади у міжвоєнний період зберігаються в численних українських та канадських архівах. Так, у першу чергу, слід згадати Центральний державний архів зарубіжної україніки у м. Києві, в якому є Ф. 15 – Колекція журналів, газет та бюлетенів, виданих в Україні та за кордоном, Ф. 19 – Статuti, звернення, відозви українських громадських об'єднань на еміграції, Ф. 37 – Український визвольний фонд та інші. Важливим для дослідження націоналістичного руху в Канаді є нещодавно сформований Ф. 50 Українського національного об'єднання – націоналістичної організації в діаспорі. А в колекції О. Ольжича знаходяться часописи, що видавались громадськими діячами діаспори.

Документи із зазначеної тематики є у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Наприклад, це Ф. 4465 – Колекція документів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій і осіб, що свідчить про широкомасштабну громадсько-

політичну діяльність українських установ у Канаді; Ф. 4027 – Головної рухомої школи українських національних танців Василя Авраменка в Канаді. У Центральному державному архіві громадських об'єднань України у фонді Закордоту (закордонного відділу – О. Д.) ЦК КП(б)У наявні документи, що вказують на пропагандистську роботу комуністів серед представників діаспори. Фонди Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України «Українська діаспорна література» (Ф. 1185) та «Твори мистецтва діаспори» (Ф. 1186) вміщують багатий матеріал про відомих українців-емігрантів: вчених, літераторів, митців канадської діаспори.

У Державному архіві Київської області сформовано фонд Р-3066 Київського відділення Русько-канадського-американського пасажирського агентства, у справах якого знаходяться опитувальні листи для емігрантів з теренів Радянського Союзу, офіційне листування акціонерного товариства з клієнтами, телеграми та ін. З них можна почерпнути практичні поради про можливість виїзду з території СРСР.

Багатим на джерела про українську еміграцію до Канади є Центральний державний історичний архів м. Львова (далі – ЦДІАЛ). Тематиці дослідження відповідають Ф. 422 – Представництво еміграційного управління (1920–1923 рр.); Ф. 799 – Еміграційний синдикат. Окружний відділ у Львові; Ф. 802 – Державне управління посередництва праці, м. Львів; Ф. 800 – Польське еміграційне товариство, м. Львів тощо. Ці фонди містять такі документи, як обіжники і розпорядження з питань еміграції органів влади, інформаційні бюлетені, статистичні звіти мореплавних компаній, статuti та протоколи засідань громадських об'єднань опіки над емігрантами. У Ф. 430 містяться матеріали Товариства опіки над українськими емігрантами. Цей фонд надає інформацію не тільки про діяльність товариства, а й про умови виїзду та облаштування в Канаді українців у міжвоєнний період. Також цікавим для дослідження є Ф. 309 з фрагментами листування міністерства внутрішніх справ Канади з іміграційними і земельними агентами з питання розміщення новоприбулих українців до Канади. У Державному архіві Львівської області є відомості про ставлення львівського воєводського управління до рееміграції українців з Канади у 107 фонді (Львівське повітове управління державної поліції) [2, с. 18].

Інформація про діяльність мореплавних компаній, масштаби і склад еміграції знаходиться у Чернівецькому і Львівському обласних архівах. У Чернівецькому обласному архіві можна знайти статистичні відомості про

емігруючих до Північної Америки. Особливості еміграційного руху в окремих воєводствах можна простежити на матеріалах архівів Рівненської (Ф. 30 – Рівненське повітове староство), Волинської (Ф. 46 – Волинське воєводське управління, Ф. 397 – Луцький відділ Еміграційного синдикату), Тернопільської (Ф. 3 – Тернопільське повітове староство; Ф. 15 – Тернопільське відділення Еміграційного синдикату) та Івано-Франківської областей (Ф. 260 – Станіславівське відділення Еміграційного синдикату, м. Станіславів). У них, як і в Чернівецькому обласному архіві, представлена статистична інформація (наприклад, списки сімей, що емігрували), відомості про характер і склад еміграції (наприклад, такі дані подаються в анкетах родин, що виїжджали до Канади), етапи оформлення документів, потрібних для виїзду (це видно з офіційного листування між бажаним емігрувати і корабельною компанією чи відділенням Еміграційного синдикату), зміни в канадському законодавстві і вимоги до імігрантів (публікувались у офіційних періодичних виданнях) тощо.

У Національному архіві Канади містяться донесення канадських іміграційних чиновників, інспекторів, лікарів й інших держслужбовців, у яких є відомості про поселення українців, їх матеріальне становище, умови побуту, господарство тощо; докладна записка міністерства праці міністру іміграції і колонізації про ситуацію на ринку праці 1920 р.; дані прес-бюро міністерства іміграції та колонізації про основні напрями іміграційної політики Канади в середині 20-х рр.; текст угоди 1925 р. між міністерством іміграції та колонізації з одними з найбільших залізничних компаній «Canadian pacific railway» і «Canadian national railway» про надання їм особливих прав при вербуванні нових емігрантів зі Східної Європи, а також офіційне пояснення мотивів її підписання; повідомлення агентів про перспективи еміграції з України тощо.

В фондах архіва в Гленбоу зберігаються матеріали, що стосуються діяльності залізничної компанії «Canadian pacific railway» за 1886–1958 рр., що активно займалась процесом організації іміграції. В архіві є меморандум з результатами роботи компанії у сфері іміграції на початок 1930-х рр., підготований для конфіденційного ознайомлення з ним посадових осіб міністерства іміграції та колонізації [3, с. 14–15].

У Вінніпезі в архіві Української православної церкви в Канаді особливо цінним для дослідження вважається фонд митрополита Ларіона, що містить дані про життя української еміграції у міжвоєнний період і місце в ньому православної церкви [4, с. 310].

В Українсько-канадському архіві-музею Альберти вчених зацікавить колекція М. Лучковича, першого українця, обраного до федерального Парламенту Канади. У ній є документи, що стосуються захисту інтересів та прав українців у Канаді [1, с. 53]. Також у цьому архіві зберігається велика колекція часописів, які видавались в діаспорі Канади.

В Українському культурно-освітньому осередку у Вінніпезі знаходяться папери І. Боберського, серед них для вищезазначеної теми цікавими будуть нотатки делегації ЗУНР в Канаді (1920–1926), повноважним представником якої був останній. З ініціативи І. Боберського було створено Товариство опіки над українськими переселенцями імені святого Рафаїла. Його фонд міститься в цьому ж архіві. Фонд представлений не тільки документами про роботу товариства, а й справами емігрантів, яким надали допомогу при в'їзді до Канади [24].

Варто віднести до списку джерел публікації провідників націоналістичного, ліберального і комуністичного рухів українців у Канаді. Вони відображають їх точку зору на ситуацію, що склалась у країні в міжвоєнний період, пояснюють ідеологічне підґрунтя багатьох організацій і напрямів їхньої діяльності. Такими є праці голови ліберального Союзу українців самостійників В. Свистуна [25], генерального секретаря Робітничої прогресивної партії Канади Т. Бака [26]. Програма, ідеї, шляхи досягнення мети Союзу українців самостійників (далі – СУС) викладені у дослідженні П. Лазаровича [27], який також був членом союзу. Тому його робота є цінною і як джерело, оскільки в ній подано власні оцінки та обґрунтування автором місця і спрямованості СУС в проукраїнському русі діаспори Канади. Ще один з членів союзу, В. Бур'яник, висвітлив у своїй розробці значення СУС для української справи в Канаді, його ідеологічне підґрунтя [28]. Громадський активіст пояснив розбіжності між Союзом українців самостійників та іншими товариствами в діаспорі з точки зору прихильника СУС. Один із засновників СУС Ю. Стечишин репрезентував у своїй публікації «Між українцями в Канаді» [29] передумови, причини появи СУС, його ідейні засади. Ідеологія СУС висвітлена також у брошурі М. Стечишина «Союз українців самостійників в Канаді і об'єднання українського народу» [30].

Необхідним джерелом при вивченні історії української діаспори в Канаді є преса. Інформація, потрібна для дослідження, представлена в українських виданнях, що випускалися на теренах України та Канади. Особливо важливими є видання еміграційних органів чи громадських

об'єднань опіки над емігрантами. В них публікувались відомості про можливість виїзду до Канади, витяги з канадського еміграційного законодавства, види заробітків за кордоном, побутові поради. Так, офіційними органами видавались «Бюлетень уряду еміграційного», «Бюлетень інформаційний для емігрантів», «Відомості для емігрантів» тощо. Подібну функцію виконував двотижневик громадського Товариства допомоги українським емігрантам у Львові «Український емігрант». Представники діаспори мали свої періодичні видання. Їхні часописи як виразники думки громадськості були джерелом не лише перебігу історичних подій в діаспорі і Канаді, а й вказували на розбіжності в конфесійних і політичних поглядах населення. Так, ліберальні погляди в діаспорі Канади виражали часописи «Український голос», «Канадійський фермер», «Канадійський ранок» та ін.; консервативні – «Канадійський Українець», «Канадійська Січ», «Січ», «Український робітник» та ін.; націоналістичні – «Стрілецькі вісті», «Новий шлях» та ін.; комуністичні – «Робочий народ», «Українські робітничі вісті», «Фермерське життя» та ін.; соціалістичні – «Правда і воля», «Вперед» тощо. Окремо видавались газети та журнали релігійного спрямування. Частина з вищезазначених видань знаходиться в Центральному державному архіві зарубіжної україніки, в Центральному державному історичному архіві м. Львова, Державному архіві Волинської області, у відділі періодичних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [31].

Отже, преса є важливим джерелом, в якому висвітлюються аспекти суспільно-політичного, культурного, релігійного і просвітницького життя українських спільнот у Канаді, шляхи виїзду за кордон, умови проживання за океаном, імміграційне законодавство Канади тощо.

Одним з основних джерел для вивчення імміграційних процесів є статистичні дані, що містять поточний облік міграції та матеріали переписів населення. Офіційна статистична служба Канади видавала власні збірники [32], у яких є відомості про кількість новоприбулих іммігрантів і депортованих, освіту, зайнятість, робочу силу, стан сільського господарства, промисловості, розподіл землі в Канаді тощо. Такі збірники виходили раз на рік. Професійний склад іммігрантів, їх вік, національна приналежність, умови праці й заробіток, розвиток промисловості й сільського господарства представлені в «Історичній статистиці Канади» [33]. Статистичний матеріал міститься в доробках канадських авторів С. Острі (загально канадська статистика про зміни у сфері зайнятості

робітників Канади з 1901 по 1961 рр.), Л. Стоун, В. Кальбах [34], які були підготовані на замовлення бюро статистики домініону після проведення перепису 1961 року. Статистичні підрахунки в цих монографіях підкріплені коментарями вчених. Подібна інформація міститься в книзі «Статистика імміграції і населення» [35]. Корисні матеріали з обраної теми наявні у двохтомнику «Міжнародні міграції» під редакцією В. Вілкокса [36]. У першому томі подані статистичні таблиці, що стосуються початку міжвоєнної імміграції до Канади, а в другому – пояснення цих міграційних процесів. При дослідженні процесу імміграції в пригоді стають переписи населення [37]. У міжвоєнний період у Канаді відбувались загальнонаціональні переписи протягом 1921–1931 рр., можна також залучати до вивчення перепис 1941 р. Статистичні дані стосовно всіх сфер життя української діаспори у 1891–1976 рр. (демографічні зміни, місця поселення, професійна зайнятість, освіта, віросповідання, політична спрямованість емігрантів тощо) представлені у роботі під редакцією В. Дарковича [38]. Відомості з неї базуються на переписах населення Канади. 1945 року під редакцією Н. Гунчака публікуються документально-статистичні дані щодо життя української діаспори в Канаді, в основі яких також лежать матеріали з переписів населення, а саме перепису 1941 р. [39] Аналогічна робота проведена вченими з діаспори І. Теслею та Р. Цибрівським, в ній подаються дані щодо віросповідання і рідної мови українського населення Канади [40]. Також І. Теслею видано статтю в «Імміграції українських канадців» [41], яка теж базується на переписах населення в Канаді і на щорічних звітах департаменту Імміграції та колонізації і підсумовує кількісні показники імміграції українців, їх розселення, рівень урбанізації, релігійної приналежності, вибору мови, зайнятості тощо.

Отже, статистичні джерела надають можливість дослідникам простежити входження новоприбулих українців у суспільний організм Канади, тобто визначити динаміку інтеграційних, адаптаційних та асиміляційних процесів, що відбуваються в діаспорі.

Не менш цінним джерелом при вивченні історії української діаспори в Канаді є мемуари, попри суб'єктивні оцінки, фактологічні помилки і неточності. Процес інтеграції українців у канадське суспільство висвітлений у мемуарах М. Лучковича, першого члена до федерального парламенту Канади [42]. Політик, окрім своїх особистих спогадів, надрукував у книзі уривки з дебатів канадського парламенту щодо питання польської пацифікації в Україні, промову на захист українських іммігрантів

тощо. Для дослідженні громадської активності в діаспорі цікавими будуть спогади голови гуртка «Просвіта» в Торонто І. Гуменюка [43]. У них автор згадує про діяльність націоналістичних і ліберальних товариств у Торонто, про культурне й релігійне життя української спільноти. Життя української діаспори відбивається не лише через призму діяльності громадських об'єднань, динаміку політичних рухів тощо, а й через побут пересічних канадських українців. У цьому руслі написана книга споминів і кореспонденції П. Мушинки [44], який займався фермерством в Канаді. Матеріали про економічне становище емігрантів, їхню конфесійну приналежність і розвиток освіти в Канаді містяться в книзі «Спомини про переживання перших українських переселенців в Канаді», зібрані і написані В. Чумером [45]. Освітній процес в Канаді висвітлюють спогади про історію Інституту ім. П. Могили в Саскатуні, видані у збірнику на честь 25-річчя інституту [22]. Особливості шкільної освіти в українській діаспорі в Канаді описав вчитель Д. Прокоп [46]. Історію заснування Союзу українців самостійників передано в спогадах генерал-хорунжого Української народної республіки В. Сікевича [47]. Про діяльність та ідеологію Української стрілецької громади можна дізнатися зі спогадів її членів [20]. Складний процес виїзду з території Радянського Союзу за океан описує у своїх мемуарах О. Брик [48]. Про шлях виїзду з Чехословаччини до Канади розповідає у своїх спогадах А. Господин, інтернований військовий Української галицької армії [49]. Особливо цінними для вивчення шляхів пристосування українців у Канаді є спогади члена СУС, власника імміграційного агенства від корабельної компанії в Канаді В. Гавриша [50], в яких передано характер другої хвилі імміграції українців до Канади, діяльність корабельних компаній, імміграційну політику канадського уряду, можливості здобуття громадянства на нових землях і соціальних виплат, роль громадських організацій в житті діаспори тощо. Мемуари опубліковано у «Пропам'ятній книзі Українського народного дому і Вінніпегу» [23]. Там розміщено спогади про видання часопису «Правда і воля» М. Мандрики, його редактора, спогади І. Трача, В. Казанівського, П. Зварича про діяльність товариств при Українському народному домі і низку інших спогадів про побут українців в Канаді у міжвоєнний період.

Опис життя за океаном можна знайти в спогадах реемігрантів. У них звучить інформація про причини виїзду, умови переїзду, види робіт в Канаді, доступні для українців. Виданням такого типу є збірка «Як ми жили за океаном: розповіді репатріантів» [51]. У вигляді брошури видав свої

спогади П. Добра [52]. Їх автор проживав у Канаді й США з 1929 по 1949 рр. і повернувся на Закарпаття в своє рідне село Імстичево. Схожими також є мемуари Ю. Личука «На чужині» [53]. Ці джерела видавались у радянські часи і на теренах СРСР, що вказує на специфіку інформації, поданої в них, і рівень її достовірності, оскільки кожне з цих видань проходило жорстку цензуру.

Можна вважати за джерело «посібник для емігрантів», написаний Л. Биковським [54]. Автор мав на меті полегшити переїзд і облаштування українців у Канаді, надаючи їм першочергову інформацію про саму країну, її імміграційну політику, управління провінціями, податки, список цін на землю, худобу, хатній реманент і продукти харчування в Канаді й інші необхідні речі при поселенні.

Видавались окремі збірники листів українських переселенців. Зокрема, О. Сичем було опубліковано збірник кореспонденції українських іммігрантів у Канаді [55], яка відображає соціально-економічне становище українців, їх побут тощо.

Як бачимо, у спогадах, щоденниках, листах, подорожніх замітках емігрантів та тимчасових приїжджих у Канаді можна знайти відомості як про ставлення уряду до переселенців, так і про можливості організації життя в діаспорі, тобто економічне становище емігрантів, їх зайнятість, освіту, релігію, громадську позицію, активність у політичній сфері, краще зрозуміти причини, характер еміграції.

Отже, весь спектр джерел, потрібних для дослідження історії української діаспори Канади у 1918–1939 рр., можна поділити на нормативно-правові акти держав Канади, Польщі, Румунії, Чехословаччини та СРСР; справочні документи; публіцистичні та політичні твори членів партій, громадських об'єднань та рухів; пресу органів державного управління, громадських організацій, політичних партій; статистичні матеріали; мемуари, приватне листування, особові справи потенційних емігрантів тощо.

Представлені у статті джерела необхідно залучати комплексно до вивчення життя та діяльності українських канадців у 1918–1939 рр., оскільки окреме використання тієї чи іншої групи джерел позбавить можливості визначити та охарактеризувати суспільні процеси, що відбувались у діаспорі. Так, суто документальні джерела, наприклад, статuti громадських товариств без політичних творів членів цих товариств і керівників позбавлені логічного об'рунтування ідеології цих організацій і пояснення пунктів

статуту. Також, наприклад, законодавчі та підзаконні акти будуть неповноцінним джерелом без залучення мемуарів, що показували оцінку і ставлення представників діаспори на їх упродовження. Джерела особового походження передають оцінку явищ окремо взятими людьми, для висвітлення ж громадської думки в цілому потрібна преса. Зрозуміло що, інформація усіх перерахованих джерел повинна бути підкріплена конкретними фактами статистичних видань. У сукупності вищезазначена джерельна база дослідження дає змогу вченим всебічно вивчити питання імміграційної політики Канади у міжвоєнний період стосовно вихідців з України, охарактеризувати етнонаціональні процеси, що проходили в українській діаспорі в міжвоєнний період, визначити рівень громадської, політичної й економічної активності українців і досягнення ними певного статусу в суспільстві Канади. Дослідження джерельної бази міжвоєнного періоду еміграції залишається актуальним, оскільки не всі наявні джерела цього періоду введено до наукового обігу. В Україну передаються фонди й колекції з канадських державних та приватних архівів, що дають змогу збагатити історичну науку новими відомостями.

Список використаних джерел

1. *Макар В. Ю.* Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади / В. Ю. Макар. – Чернівці : Прут, 2006. – 284 с.
2. *Качараба С. П.* Еміграція з Західної України (1919–1939) / С. П. Качараба. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2003. – 416 с.
3. *Сыч А. И.* Иммиграция и ее место в социально-экономическом развитии Канады (1900–1939 гг.) : дис. д-ра ист. Наук : 07.00.03 / А. И. Сыч ; Черновицкий гос. ун-т им. Ю. Федьковича. – Черновцы, 1994. – 457 л.
4. *Тюрменко І.* Архівні фонди Канади як джерело до вивчення українознавчих проблем ХХ ст. / І. Тюрменко // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті : тези доповідей. Перша міжнародна наукова конференція (8–10 березня 2006, Львів). – Львів : Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету Львівська політехніка, 2006. – С. 309–311.
5. *Матяш І. Б.* Архівна україніка в Канаді : історіографія, типологія, зміст / І. Б. Матяш. – Київ : Горобець, 2008. – 151 с. ; Матяш І. Б. Архівна та рукописна україніка : зміст та обсяг поняття, проблема інкорпорації до національного архівного фонду України (на прикладі архіву Канади) / І. Б. Матяш // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – Київ : Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2007. – № 1. – С. 17–46.

6. Конституции государств Американского континента / под. ред. Г. С. Гурвича. – Москва : Изд-во иностранной литературы, 1959. – Т. 2. – 525 с.

7. The Immigration Act // Acts of the Parliament of the Dominion of Canada : passed in the session held in the ninth and tenth years of the reign of His Majesty King Edward VII. – Ottawa : C. H. Parmelee, 1910. – Vol. 1. Public general acts. – Chap. 27. – 35 p. ; The war measures act // Acts of the Parliament of the Dominion of Canada : passed in the session held in the fifth year of the reign of His Majesty King George. – Ottawa : J. de L. Taché, 1914. – Vol. 1. Public general acts. – Chap. 2–4 p. ; An act to amend the Immigration Act // Acts of the Parliament of the Dominion of Canada : passed in the session held in the eighth and ninth [i.e. ninth and tenth] years of the reign of His Majesty King George V. – Ottawa : J. de L. Taché, 1919. – Vol. 1. Public general acts. – Chap. 25. – 15 p.

8. Canadian history in documents, 1763 – 1966 / ed. by J. M. Bliss. – Toronto : the Ryerson press, 1966. – XIV, 397 p.

9. A delicate and difficult question. Documents in the history of Ukrainians in Canada 1899–1962 / by B. Kordan, L. Luciuk. – Kingston : the Limestone press, 1986. – 173 p.

10. Basic documents in Canadian history / by J. J. Talman. – Princeton : Van Nostrand, 1959. – 189 p. ; Historical documents of Canada / general editor C. P. Stacey. – Toronto : Macmillan of Canada, 1972 – Vol. V : The arts of war and peace, 1914 – 1945. ; Reid J. H., McNaught K., Growe H. S. A source-book of Canadian history. Selected documents and personal papers / J. H. Reid, K. McNaught, H. S. Growe. – Toronto : Longmans Canada, 1959. – XVI, 472 p. ; Documenting Canada. A history of Modern Canada in documents / editors B. Waiser, D. de Brou. – Saskatoon : Fifth house publishers, 1992. – 702 p.

11. Annual report of the Department of immigration and colonization for the fiscal year ended March 31, 1918. – Ottawa : J. de Labroquerie Tache, 1919. – 32 p. ; Ibid., 1919. – Ottawa : J. de Labroquerie Tache, 1920. – 38 p. ; Report of the Department of immigration and colonization for the fiscal year ended March 31, 1920. – Ottawa : Thomas Mulvey, 1921. – 52 p. ; Ibid. – Ottawa : F. A. Acland, 1922–1931.

12. Canada parliament. House of commons debates. – Ottawa : Queen`s printer, 1948. – Vol. 264. – 5219 p.

13. *Марунчак М.* Студії до історії українців Канади : у 5 т. / М. Г. Марунчак. – Вінніпег : Українська вільна академія наук, 1980. – Т. 5 : Розвідки та документи міжвоєнної доби. – С. 246–293.

14. *Марунчак М. Г.* Нація в боротьбі за своє існування : 1932 і 1933 в Україні і діаспорі / М. Г. Марунчак. – Вінніпег : накладом Української вільної академії наук в Канаді, 1985. – 143 с.

15. *Войценко О.* Літопис українського життя в Канаді / О. Войценко. – Вінніпег : Тризуб, 1963. – Т. 2 : Доба росту й диференціації. Роки після 1-ої Світової війни,

1919–1924. – VIII, 395 с. ; Войценко О. Літопис українського життя в Канаді / О. Войценко. – Вінніпег : Тризуб, 1965. – Т. 3 : Доба росту й диференціації. Роки 1925–1929. – 307 с. ; Войценко О. Літопис українського життя в Канаді / О. Войценко. – Вінніпег : Тризуб, 1969. – Т. 4 : Доба росту й диференціації. Роки 1930–1939. – VIII, 477 с.

16. Українська політична еміграція 1919–1945 : документи і матеріали. – Київ : Парламентське вид-во, 2008. – 928 с.

17. Пам'ятки : археографічний щорічник. – Київ : Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2007. – Т. 7. – 449 с.

18. Статут і регламент Організації українських робітників клясократів Канади. – Торонто : накладом О. У. Р. К. К., 1937. – 14 с.

19. На шляху до національної єдності : п'ятдесят років праці Українського національного об'єднання Канади 1932–1982 : ювілейний збірник. – Торонто : Українське національне об'єднання крайова ексекютива, 1982. – Т. 1. – Ч. 1. – 951 с.

20. За честь, за славу, за народ! : збірник на золотий ювілей Української стрілецької громади в Канаді 1928 – 1978 / ред. З. Книш. – Торонто : видання головної управи Української стрілецької громади в Канаді, 1978. – 639 с.

21. Ювілейна книга 25-ліття інститута ім. Михайла Грушевського в Едмонтоні. – Вінніпег : видано заходами і коштами Інститута ; друком «Українського голосу», 1943. – 207 с.

22. Ювілейна книга 25-ліття Інституту ім. Петра Могили в Саскатуні. – Вінніпег : видано заходами і коштом Інституту ; з друкарні «Українського голосу», 1945. – 435 с.

23. Пропам'ятна книга Українського народного дому у Вінніпегу / Матеріали до цієї книги зібрав і написав Семен Ковбель ; зредагував проф. Д. Дорошенко. – Вінніпег : видано заходами і коштом Українського народного дому у Вінніпезі, Trident press limited, 1949. – 863 с.

24. Архівні матеріали з історії України в Канаді / уклад Богдан Кравченко. – Київ – Едмонтон : Археографічна комісія Академії наук УРСР, Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 1990. – С. 30–31.

25. *Свистун В.* «Український патріотизм» в Канаді – на словах і на ділі / В. Свистун. – Вінніпег : накладом Товариства культурного зв'язку з Україною, 1957. – 111 с.

26. *Бак Т.* Октябрьская революция и канадское рабочее движение / Т. Бак. – Москва : Государственное издательство политической литературы, 1957. – 24 с. ; Бак Т. Тридцать лет коммунистического движения в Канаде (1922–1952) / Т. Бак. – Москва : Иностранная литература, 1954. – 240 с.

27. *Лазарович П. І.* Союз українців самостійників і українська визвольна боротьба / П. І. Лазаревич. – Вінніпег : накладом Союзу українців самостійників, 1951. – 32 с.

28. *Burianyuk W. S.* U. S. – its meaning and significance / W. Burianyuk. – Toronto : published by Ukrainian Self-reliance league of Canada, 1967. – 40 p.
29. *Стечишин Ю.* Між українцями в Канаді / Ю. Стечишин. – Саскатун : видання Союзу українців самостійників, 1953. – 48 с.
30. *Стечишин М.* Союз українців самостійників і об'єднання українського народу / М. Стечишин. – Вінніпег : видання Союзу українців самостійників, 1933. – 37 с.
31. *Дзира О. І.* Преса української діаспори Канади в міжвоєнний період як виразник думки громадськості / О. І. Дзира // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2014. – Вип. 18. – С. 446–459.
32. *The Canada year book.* – Ottawa : Dominion bureau of statistics, 1920–1940.
33. *Historical Statistics of Canada* / editor M. C. Urquhart. – Cambridge : Cambridge university Press, 1965. – 672 p.
34. *Ostry S.* The occupational composition of the Canadian labour force / S. Ostry. – Ottawa : Dominion bureau of statistics, 1967. – X, 88 p. ; Stone L. O. Migration in Canada. Some regional aspects / L. O. Stone. – Ottawa : Dominion Bureau of Statistics, 1969. – XXIV, 407 p. ; Kalbach W. E. The impact of immigration on Canada's population / W. E. Kalbach. – Ottawa : Dominion Bureau of Statistics, 1970.
35. *Immigration and population statistics.* – Ottawa : Manpower and immigration, 1974.
36. *International migrations* / ed. by W. F. Willcox. – New York : NBER, 1929. – Vol. I. Statistics. – 1110 p. ; *International migrations* / ed. by W. F. Willcox. – New York : NBER, 1931. – Vol. II. Interpretations. – 672 p.
37. *Sixth census of Canada, 1921.* – Ottawa, 1929. – Vol. IV. Occupations ; *Sixth census of Canada, 1921.* – Ottawa, 1925. – Vol. V. Agriculture ; *Seventh census of Canada, 1931.* – Ottawa, 1934. – Vol. VI. Unemployment ; *Seventh census of Canada, 1931.* – Ottawa, 1936. – Vol. VII. Occupations and industries ; *Seventh census of Canada, 1931.* – Ottawa, 1936. – Vol. VIII. Agriculture ; *Seventh census of Canada, 1931.* – Ontario. – Census of agriculture. – Ottawa, 1935 ; *Seventh census of Canada, 1931.* – Manitoba. – Census of agriculture. – Ottawa, 1934 ; *Seventh census of Canada, 1931.* – Saskatchewan. – Census of agriculture. – Ottawa, 1934 ; *Seventh census of Canada, 1931.* – Alberta. – Census of agriculture. – Ottawa, 1934 ; *Seventh census of Canada, 1931.* – British Columbia. – Census of agriculture. – Ottawa, 1935 ; *Eighth census of Canada, 1941.* – Ottawa, 1950. – Vol. I. General review and summary tables ; *Eighth census of Canada, 1941.* – Ottawa, 1946. – Vol. VII. Gainfully occupied by occupations, industries, etc. ; *Eighth census of Canada, 1941.* – Ottawa, 1947. – Vol. VIII. Agriculture. Part I ; *Origin, birthplace, nationality and language of the Canadian people (a census study based on the census of 1921 and supplementary data).* – Ottawa : Dominion bureau of statistics, 1929. – 224 p.

38. *A statistical compendium on the Ukrainians in Canada 1891–1975* / Ed. by W. Darcovich and P. Yuzyk. – Ottawa : University of Ottawa Press, 1980. – XXXIII, 834 p.
39. *Canadians of Ukrainian origin: population* / by N. J. Hunchak. – Winnipeg : Ukrainian Canadian Committee, 1945. – 164 p.
40. *Цибрівський Р., Тесля І.* Українці в ЗСА й Канаді ідентифіковані переписами населення / Р. Цибрівський, І. Тесля. – Нью-Йорк : Український соціологічний інститут, 1975. – 32 с.
41. *Tesla I.* Demographic background / I. Tesla // *Immigration Ukrainian Canadian* / editor J. B. Gregorovich. – Toronto : Orelets press, 1976. – pp. 1–54.
42. *A Ukrainian Canadian in Parliament. Memoirs of Michael Luchkovich.* – Toronto : Ukrainian Canadian research foundation, 1965. – 128 p.
43. *Гуменюк І.* Мої спомини (до розвитку організованого життя українців у Східній Канаді) / І. Гуменюк. – Торонто : накладом автора, 1957. – 62 с.
44. *Мушинка П.* Из твердого кореня. Спогади про рідний край і Канаду / П. Мушинка. – Пряшів : фундація Карпати, 1996. – 168 с.
45. *Спомини про переживання перших українських переселенців в Канаді / зібрав і написав В. Чумер.* – Едмонтон : б. в., 1942. – 188 с.
46. *Прокоп Д.* Спомини вчителя-піонера / Д. Прокоп. – Вінніпег : видавничка спілка «Тризуб», 1979. – 93 с.
47. *Сікевич В.* Сторінки із записної книжки / В. Сікевич. – Едмонтон : накладом автора, 1951. – Т. VII. – 75 с.
48. *Брик О. С.* Мої життєві студії / О. С. Брик. – Вінніпег : б. в., 1956. – 528 с.
49. *Господин А.* Сліди з моєї дороги : спогади вояка УГА / А. Господин. – Вінніпег : накладом читальні «Просвіти», 1986. – 41 с.
50. *Гавриш В.* Моя Канада і я : спогади й розповіді про українських піонерів у Канаді / В. Гавриш. – Едмонтон : видано коштами автора, 1974. – 349 с.
51. *Як ми жили за океаном : розповіді репатріантів.* – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1958. – 76 с.
52. *Добра П.* 20 років за океаном / П. Добра. – Ужгород : Книжково-журнальне видавництво, 1953. – 116 с.
53. *Личук Ю. А.* На чужині / Ю. А. Личук. – Київ : державне видавництво художньої літератури, 1964. – 198 с.
54. *Биковський Л.* Канада : замітки для переселенців / Л. Биковський. – Подєбради : власним накладом, 1925. – С. 41–99.
55. *З «Нового краю» : листи українських емігрантів з Канади / зібрав і упорядкував О. І. Сич.* – Едмонтон : видавництво Канадського інституту українських студій, 1991. – Довідник № 45. – 66 с.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2016 р.

UDC 94[(71)+(=161.2)]"1918–1939"(093)

Olesia Dzyra,

Post-graduate student, Junior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

The source base of the researching of the Ukrainian Diaspora history in Canada in 1918–1939

In the article it was observed and classified the whole complex of the sources, concerning political, social, economic, spiritual, household spheres of the life and the activities of the Ukrainian people in the Diaspora of Canada in the interwar period. It was researched in complex normative-law acts of the states Canada, Poland, Romania, Czechoslovakia and the USSR, recordkeeping documents, publicistic and political works of the members of the parties, public organizations, press of organs of state board, public organizations, political parties, statistics, diaries, memoirs, private correspondence, personal dossier of potential emigrants. It was defined information potential of archival and published sources and the significance of submitted facts in them for explorers.

Keywords: the source base of study, the archival and published documents, the history of Ukrainian Diaspora of Canada, the second wave of emigration of Ukrainians.

УДК 94[(71)+(=161.2)]"1918–1939"(093)

Олеся Дзыра,

аспирантка, младш. науч. сотрудник Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Источниковая база исследования истории украинской диаспоры Канады в 1918–1939 гг.

В статье рассмотрено и классифицировано совокупность источников, относящихся к политической, общественной, экономической, духовной, бытовой сферам жизни и деятельности украинцев в диаспоре Канады в межвоенный период. Комплексно исследовано нормативно-правовые акты государств Канады, Польши, Румынии, Чехословакии и СССР, делопроизводственные документы, публицистические и политические произведения членов партий, общественных организаций, прессу органов государственного управления, общественных союзов, политических партий, статистические материалы, дневники, воспоминания, частную переписку, личные дела потенциальных эмигрантов. Определено информационный потенциал архивных и изданных источников и значимость представленных в них фактов для исследователей.

Ключевые слова: источниковая база исследования, архивные и опубликованные документы, история украинской диаспоры Канады, вторая волна эмиграции украинцев.

УДК 331.522.4(477)"1940–1980":314.151.3

Катерина Жбанова,

аспірант історичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

мол. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗОВАНИХ НАБОРІВ
ТА ПЕРЕСЕЛЕННЯ РОБІТНИКІВ В УРСР
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-х – 1980-х рр.
У ПРАЦЯХ РАДЯНСЬКИХ НАУКОВЦІВ**

Стаття висвітлює внесок радянських науковців – істориків, економістів, правників, географів, демографів другої половини 1940-х – 1980-х рр. у дослідження розподілу та перерозподілу робітничого ресурсу в УРСР. У статті простежена зміна наукових підходів до вивчення організованих наборів робітників та трудових переселень сімей. Визначені пріоритетні напрями та прогалини радянської історіографії з теми. Проаналізовано якість відображення в українській радянській історіографії наслідків організованого державою використання трудового потенціалу своїх громадян.

Ключові слова: організований набір робітників, трудові переселення сімей, трудовий потенціал, трудові ресурси, наукові дослідження, радянський період.

Міграції, переміщення та переселення є невід’ємною частиною історії українського народу. Переміщення значних мас населення відбувалося і в роки радянської влади. Їх характерною рисою був централізований та організований характер. Однією з причин міграційних процесів середини 1940-х – другої половини 1980-х рр. став міжгалузевий та міжтериторіальний розподіл та перерозподіл трудового ресурсу УРСР (здійснювався через організований набір робітників та переселення сімей), що опирався на соціально-економічні завдання та ідеологічну доктрину Радянського Союзу.

За період 1947–89 рр. системою оргнабору УРСР було набрано та направлено на найтяжчі фізичні роботи у вугільну, гірничорудну, лісову промисловості, на будівництво підприємств, електростанцій, шляхів сполучення Української РСР, Російської РФСР, Казахської РСР більш ніж 4,6 млн робітників. Більше 695 тис. сімей із західних, північних та центральних областей України було організовано переселено з метою